

مبانی اندیشه سیاسی اسلام

عباسعلی عمید زنجانی

استاد دانشگاه تهران

www.ketab.ir

پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی
انتشارات

مبانی اندیشه سیاسی اسلام

استاد عباسعلی عمید زنجانی

ناشر: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

طراح جلد: بیژن صیفوری

چاپ یازدهم: ۱۴۰۰

شمارگان: ۳۰۰ نسخه

شمارگان چاپ اول تا دهم: ۱۲۸۰۰ نسخه

شابک: ۳ - ۲۸ - ۸۲۵۲ - ۹۶۴ - ۹۷۸

چاپ و صحافی: آرزوی دیدار

مجموعه زنجانی، عباسعلی، ۱۳۱۶.

مبانی اندیشه سیاسی اسلام / عمید زنجانی. --

تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی [۱۴۰۰]، ج ۴۶۴، ص.

(پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، طابعت ۱۰)

ISBN 978-964-8352-28-3

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا. کتابنامه ص [۱۳۲۷] ۳۳۰

همچنین به صورت زیرنویس.

۱. اندیشه و علوم ۲. اسلام و سیاست.

الف. پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی. ب. عنوان.

۳ م ۸۲ ع ۳۳۷ BP ۲۹۷/۴۸۳۲

کتابخانه ملی ایران ۲۶۲۲ - ۷۷ م

دفتر مرکزی: تهران، خیابان شهیدبهشتی، تقاطع بزرگراه

شهید مدرس، پلاک ۵۶، تلفن: ۸۸۵۰۵۴۰۲ - ۸۸۵۰۳۳۴۱

فروشگاه کتاب اندیشه: تهران، خیابان انقلاب، روبروی

درب اصلی دانشگاه تهران، پلاک ۱۳۴۸، تلفن: ۶۶۱۷۵۶۷۰

www.poiict.ir

همه حقوق محفوظ است

فهرست

۱۱	پیشگفتار
۱۵	مقدمه
۲۱	فصل اول: کلیات
۲۱	مبحث اول: مسائل اندیشه سیاسی
۲۵	مبحث دوم: تمایز عناوین بحث‌ها
۲۹	مبحث سوم: اهداف و روش بحث
۳۲	مبحث چهارم: تعاریف و روش‌های شناخت اندیشه سیاسی
۳۶	مبحث پنجم: روش بررسی پدیده‌های سیاسی
۳۹	مبحث ششم: اسلام و اندیشه سیاسی
۴۵	مبحث هفتم: اندیشه، نظریه و تئوری سیاسی
۴۸	تعریف و تقسیم‌بندی دیگری از اندیشه‌های سیاسی
۵۱	مبحث هشتم: ارزیابی نظریات سیاسی تجربی
۵۱	۱. دیدگاه فلسفی
۵۲	۲. دیدگاه اسلامی
۵۳	۳. مفاهیم تجربی، اثباتی و ماوراء الطبیعی سیاسی
۵۴	مبحث نهم: روش‌های اندیشه‌شناختی سیاسی
۵۷	مبحث دهم: روش تجربی پوزیتیویسم

۶۱	فصل دوم: دین و سیاست
۶۱	مبحث اول: سابقه تاریخی سکولاریزم
۶۷	مبحث دوم: دیدگاه‌ها در زمینه رابطه دین و سیاست
۷۴	مبحث سوم: تلازم مفهومی دین و سیاست
۷۴	ا. تعریف دین
۷۶	ب. تعریف سیاست
۷۶	ج. ماهیت رابطه دین و سیاست در اسلام
۷۹	مبحث چهارم: اهداف سیاسی دین و رسالت انبیا
۸۵	مبحث پنجم: سیاست از دیدگاه دین، هدف است یا وسیله؟
۸۷	مبحث ششم: انسان و سیاست
۹۱	فصل سوم: سیری در اندیشه‌های سیاسی
۹۱	مبحث اول: نگرشی به اندیشه سیاسی در غرب
۹۲	۱. اشعار سیاسی هومر
۹۴	۲. سقراط
۹۶	۳. افلاطون
۹۸	۴. ارسطو
۱۰۰	۵. سیزرون
۱۰۳	۶. اگوستین
۱۰۵	۷. اکویناس
۱۰۶	۸. ماکیاوول
۱۰۷	۹. ژان برون
۱۰۸	۱۰. توماس هابس
۱۰۹	۱۱. جان لاک
۱۱۱	۱۲. منتسکیو
۱۱۲	۱۳. نظریه قرارداد اجتماعی

- ۱۱۴ ۱۴. حقوق طبیعی و اعلامیه حقوق بشر
- ۱۱۵ ۱۵. قدرت دولت و آزادی
- ۱۱۷ ۱۶. دموکراسی، اوج اندیشه سیاسی غرب
- ۱۱۸ مبحث دوم: تاریخ اندیشه سیاسی در نهضت‌های انبیا
- ۱۱۸ ۱. ادیان الهی و سیاست
- ۱۲۴ ۲. پیامبران الهی و حاکمان
- ۱۲۷ ۳. دیدگاه قرآن در زمینه تاریخ سیاسی انبیا
- ۱۳۳ فصل چهارم: فلسفه سیاسی اسلام
- ۱۳۳ مبحث اول: شکل‌گیری فلسفه سیاسی
- ۱۳۶ مبحث دوم: مجموعه عناصر اندیشه سیاسی، جزئی از کل اسلام
- ۱۵۱ مبحث سوم: بنیادهای فلسفه سیاسی در اسلام
- ۱۵۴ ۱. بنیاد فلسفی و اعتقادی (دیدگاه فلسفی)
- ۱۶۰ ۲. بنیاد فطری فلسفه سیاسی اسلام (دیدگاه فطری)
- ۱۷۲ ۳. بنیاد عقل در فلسفه سیاسی اسلام (دیدگاه اصولی)
- ۱۸۲ ۴. فلسفه اقتصاد سیاسی (دیدگاه اقتصادی)
- ۱۸۷ ۵. نظریه حاکمیت سنت و مشیت خدا (دیدگاه کلامی و تاریخی)
- ۱۹۱ ۶. فلسفه سیاسی نژادی دیدگاه ملی‌گرائی - ناسیونالیستی
- ۱۹۶ ۷. فلسفه سیاسی مدینه فاضله (دیدگاه فارابی ۳۲۹ - ۲۵۹ هـ ق)
- ۲۰۵ ۸. فلسفه و اندیشه سیاسی در آثار شیخ‌الرئیس ابوعلی سینا (۳۶۳ - ۴۳۷ هـ ق)
- ۲۰۹ ۹. فلسفه سیاسی در آثار اخوان الصفا
- ۴۵۰ ۱۰. فلسفه سیاسی یا اخلاق سیاسی در آثار ابو حامد محمد غزالی (۴۵۰ هـ ق)
- ۲۱۶ ۱۱. فلسفه سیاسی در آثار ابن‌سینا
- ۲۵۳ ۱۲. فصل پنجم: اندیشه سیاسی در متون اسلامی
- ۲۵۳ مبحث اول: منابع برداشت اندیشه سیاسی اسلام

- ۲۵۶ مبحث دوم: مبانی تفکر سیاسی در قرآن
- ۲۵۷ ا. واژه‌های سیاسی قرآن
- ۲۶۱ ب. مفاهیم سیاسی قرآن
- ۲۸۵ مبحث سوم: مروری بر اندیشه‌های سیاسی در روایات
- ۲۹۰ ۱. ماهیت و فلسفه دولت و حاکمیت سیاسی
- ۲۹۱ ۲. تلازم کتاب و امام (وحی و دولت)
- ۲۹۲ ۳. ضرورت امام شناسی و انتخاب رهبر
- ۲۹۳ ۴. مقام و منزلت رهبران عدالت پیشه
- ۲۹۴ ۵. رهبری و امامت؛ یعنی مسؤولیت
- ۲۹۴ ۶. رهبری سیاسی امت، ارمغان خیر و رحمت
- ۲۹۴ ۷. استمرار امامت و رهبری
- ۲۹۷ ۸. عدالت اجتماعی و دادرسی
- ۲۹۸ ۹. شرک سیاسی
- ۳۰۰ ۱۰. شرع بر روال عرف سیاسی
- ۳۰۱ ۱۱. عمق نهاد رهبری در نظام امامت
- ۳۰۱ ۱۲. احادیث نظریه ولایت فقیه
- ۳۰۶ ۱۳. شورا و احترام به افکار دیگران
- ۳۰۸ ۱۴. نظارت عمومی و مسؤولیت همگانی
- ۳۱۱ ۱۵. رهایی انسان در ذات و فطرت و تلاش
- ۳۱۲ ۱۶. حقوق زن و خانواده
- ۳۱۴ مبحث چهارم: مروری بر اندیشه‌های سیاسی در نهج‌البلاغه
- ۳۱۵ ا. رهبری و وظایف دولت اسلامی
- ۳۲۳ ب. ضرورت دولت و جایگاه آن
- ۳۲۶ ج. ابعاد سیاسی رهبری
- ۳۳۶ د. حقوق متقابل ملت و دولت

- ۳۳۸ مبحث پنجم: نگرشی کوتاه به موضع‌گیری‌های سیاسی امامان (ع)
- ۳۴۱ خط‌مشی‌ها در سیره سیاسی ائمه (ص)
- ۳۴۲ اصول کلی موضع‌گیری‌های سیاسی ائمه (ع)
- ۳۴۷ فصل ششم: قدرت سیاسی و توسعه
- ۳۴۷ مبحث اول: قدرت سیاسی و نقش بنیادی آن در اندیشه سیاسی اسلام ..
- ۳۴۸ تعریف قدرت
- ۳۵۰ نفی قدرت‌های غیر الاهی
- ۳۵۱ عوامل و عناصر مادی و معنوی قدرت
- ۳۵۲ پیدایش قدرت
- ۳۵۳ مبحث دوم: زمینه و عوامل شکل‌گیری قدرت سیاسی
- ۳۵۳ ۱. عقل‌گرایی
- ۳۵۴ ۲. برابری انسان‌ها
- ۳۵۹ ۳. احترام به آراء عمومی
- ۳۶۰ ۴. شورا
- ۳۶۱ ۵. نظارت عمومی
- ۳۶۲ ۶. عدالت و قسط
- ۳۶۲ ۷. نفی ظلم و تجاوز
- ۳۶۳ ۸. آمادگی دفاعی
- ۳۶۴ مبحث سوم: جایگاه توسعه سیاسی در اندیشه سیاسی اسلام
- ۳۶۵ شاخص اصلی و فرهنگی جامعه انقلابی اسلامی ایران
- ۳۶۶ عوامل توسعه
- ۳۶۶ فرهنگ ملی، اسلامی
- ۳۶۷ دیدگاه سنتی در توسعه
- ۳۶۸ راه‌حل‌های استثنایی
- ۳۷۰ سیستم باز توسعه

۳۷۲	شیوه اجرایی سیستم باز توسعه
۳۷۳	فرهنگ و شعار امروز بهتر از دیروز
۳۷۵	زمینه‌های توسعه سیاسی
۳۸۳	فصل هفتم: مسائل حقوق بشر در اندیشه سیاسی اسلام
۳۸۳	مبحث اول: سابقه حقوق بشر در اسلام
۳۸۸	تاریخ حقوق بشر در اسلام
۳۹۴	تاریخ تدوین حقوق بشر در اسلام
۳۹۵	تخول حقوق بشر در تاریخ اسلام
۳۹۹	مبحث دوم: کرامت و شرافت انسان
۴۰۵	مبحث سوم: برابری انسان‌ها در احراز حق و استیفای آن
۴۰۹	مشترکات انسان‌ها
۴۱۲	مبحث چهارم: برخورداری از امنیت عمومی
۴۱۶	مبحث پنجم: قلمروی آزادی‌های اسلامی
۴۲۲	مبحث ششم: جایگاه حقوق عمومی
۴۲۲	ا. حق دادخواهی
۴۲۳	ب. حق آموزش و پرورش
۴۲۵	ج. حق برخورداری از تأمین اجتماعی
۴۲۷	فصل هشتم: نتیجه‌گیری
۴۳۳	الفهرست اعلام
۴۴۷	کتابنامه

پیشگفتار

پدیده بزرگ و معجزه‌آسای انقلاب اسلامی آثار شگرف و بنیادینی در جامعه اسلامی ایران و جوامع سایر کشورهای اسلامی به‌جای گذاشته است. اگر آثار انقلاب اسلامی را از منظر تحولات فکری و توسعه اندیشه‌های دینی، اجتماعی و سیاسی مورد بحث قرار دهیم بدون شک بارزترین اثر را در حوزه اندیشه‌های سیاسی مشاهده خواهیم نمود. پیروزی انقلاب اسلامی و استقرار حکومت دینی در ایران در دو حوزه متفاوت، الکترومغناطیس و کلاسیک، سیاسی دین گردیده است. از یک سو اندیشمندان سیاسی غرب را به تفکر واداشت که چگونه علی‌رغم تمهیدات فراهم آمده برای جوامع قرن بیستم که با اتکاء به علم و فلسفه سیاسی غرب که برای دین و سیاست دو حوزه متفاوت و بعضاً متضاد می‌شناسد و اومانیزم^۱، سکولاریسم^۲ و راسیونالیسم^۳ را پایه و اساس حکومت دنیایی می‌داند، در گوشه‌ای از جغرافیای سیاسی جهان حکومتی بر اساس دینانیت و مدعی هم‌آوایی دین با سیاست شکل بگیرد؟ در حالی که همه مدل‌های توسعه^۴ و مدرنیسم^۵ در بستر دنیای محض و جدای از

-
1. Humanism.
 2. Secoularism.
 3. Rationalism.
 4. Development.
 5. Modernism.

ارزش‌های اخلاقی و دینی تحقق یافته‌است. چگونه یک انقلاب نوظهور در شرایط کنونی می‌خواهد الگویی جدید و تعریفی نو از مفاهیم اداره حیات انسان و توسعه ارائه دهد؟ این پرسش‌ها و نمونه‌های آن فصل نویسی را در مراکز ایران‌شناسی و دانشگاه‌های معتبر دنیا و به‌ویژه کشورهای اروپایی و آمریکا گشوده‌است. نامبانی سیاسی دین اسلام و خصوصاً تشیع را مورد مطالعه و تحقیق جدی قرار دهند تا از ورای تحقیقات به‌دست آمده الگوی جدید حکومت دینی را بیش‌تر شناخته و تصمیمات لازم را به سیاستمداران توصیه نمایند.

حوزه دیگری که با تأثر از انقلاب اسلامی با جدیت تمام به بررسی مبانی اندیشه سیاسی اسلام پرداخته‌است، مراکز علمی و دانشگاهی ایران و برخی از کشورهای اسلامی است.

هرچند تاریخچه تبیین مفاهیم سیاسی دین و ارائه نظریه‌های حکومت دینی در دوران معاصر ایران به بیش از یکصد و پنجاه سال گذشته برمی‌گردد و تحولات سیاسی اروپا پس از گذشتن از موزه‌های اروپا سایر کشورها و از جمله کشورهای اسلامی را به تکاپو واداشت که در مقابل سراج جدید سیاست که توأم با اقتصاد و فرهنگ شده بود و پیام جدایی دین از سیاست را به ارمغان آورده بود، موضع‌گیری نمایند. در مقابل کسانی که تاب مقاومت در برخورد با تهاجم جدید را نداشتند و چشم بسته بر هر آنچه از دیار غرب می‌رسید صحه می‌گذاشتند، کسانی هم پا به عرصه اندیشه‌شناسی گذاشتند و به تبیین یافته‌های سیاسی خود از اسلام همت گماشتند، شخصیت‌هایی همچون آیات عظام **نائینی** و **نوری** در نهضت مشروطه، **آیت‌الله مدرس** در دوران **رضاخان** نمونه‌هایی از این گروه می‌باشند، اما این حقیقت را نمی‌توان انکار نمود که در سده‌های اخیر تا پیش از انقلاب اسلامی، کاری منسجم و گسترده پیرامون مبانی اندیشه سیاسی اسلام انجام نشده بود و شاید دلیل عمده آن نداشتن انگیزه لازم و عدم احساس ضرورت طرح چنین مباحثی به دلیل فقدان حاکمیت

دینی بود.

انقلاب اسلامی که توفیق حاکمیت بخشیدن به نظامات دینی را پیدا کرد در تداوم راه خود همه متفکرین دلسوخته و علاقمند به نظام اسلامی را به مطالعه و تحقیقی فراگیر پیرامون اندیشه سیاسی، فلسفه سیاسی و شیوه‌ها و عملکرد سیاسی اسلام فراخواند.

در بین اندیشمندانی که در این مسیر توان علمی خود را به کار بسته‌اند و تلاش آنان به ثمرنشته است، بی‌شک چهره ممتاز استاد حوزه و دانشگاه آیت‌الله عباسعلی عمید زنجانی از ویژگی خاصی برخوردار است. اهل فن مطلع‌اند، استاد با زحمات طاقت‌سوز و سعی عالمانه و پشت‌ازانه خود توانسته است عمده مبانی و نظرات مدنی، حقوقی و سیاسی اسلام را به رشته تحریر درآورده به جامعه علمی کشور عرضه کند، اینک در ادامه تحقیقات ارزنده پیشین، تحقیق حاضر که در زمینه مبانی اندیشه سیاسی اسلام صورت داده‌اند در دسترس صاحب‌نظران، فضلاء و دانش‌پژوهان حوزه و دانشگاه قرار می‌گیرد، این اثر که به حق در نوع خود بی‌مانند است بی‌تردید جایگاه درخوری را در حوزه مطالعات سیاسی احراز کرده خلا مشخصی را پر خواهد کرد، برای استاد طول عمر و توفیق بیش‌تر مسألت می‌کنیم.

از همکاران سازمان انتشارات پژوهشگاه که آماده‌سازی، چاپ و توزیع این اثر را سامان داده‌اند تشکر می‌کنیم.

گروه سیاست

پژوهشکده نظام‌های اسلامی